

ATT FÅ BESTÄMMA SJÄLV – AUTONOMI INOM ÄLDREOMSORGEN

Lars Sandman

Praktisk filosof
Lektor, Fil Dr

2005-08-17

Allt material på dessa sidor är upphovsrättsligt skyddade och får inte användas i kommersiellt syfte. Använd gärna texten för eget bruk men ange var materialet har hämtats.

Ange referensen på följande sätt:

Sandman, L. (2005). Att få bestämma själv – autonomi inom äldreomsorgen [Elektronisk]. Vårdalinstitutets Tematiska rum: Etik

Tillgänglig: www.vardalinsitutet.net, Tematiska rum.

Att få bestämma själv – autonomi inom äldreomsorgen

I vårt samhälle lägger vi stor vikt vid möjligheten att själva få välja det liv vi ska leva, inom de ramar som lagstiftning, ekonomi och hänsynen till andra människor tillåter. En viktig anledning till att vi värdesätter detta är att vi har olika uppfattningar om vad som är ett gott liv, beroende på sådant som bakgrund, uppfostran, religiös och kulturell uppfattning men kanske framförallt beroende på de egna överväganden vi gör över vad som är värdefullt i livet. När vi är yngre är detta självklart för de flesta, vi har olika musikstil, olika klädstil, lever i olika former av relationer, uppskattar olika former av nöjen, väljer olika former av arbete och har olika inställning i politiska, religiösa och andra livsfrågor. Samtidigt finns det en risk att när vi blir äldre, så blir vi mer och mer betraktade som en stor massa där vi alla har likadana uppfattningar och önskningar om hur livet ska vara. Men det finns egentligen ingen anledning att tro att det bland äldre skulle finnas en mindre variation i sätt att vilja leva sitt liv, utan även då är det väsentligt att ha möjlighet att välja det liv man vill leva.

Däremot så kan det vara så att när man drabbas av sjukdom och åldrande så kommer mina fysiska och psykiska förmågor att gradvis försämrats på ett sätt som gör att jag inte längre kan göra de val jag tidigare gjort och därför måste anpassa mig till nya livsomständigheter. Dvs. egentligen har inte min uppfattning om vad som är ett gott liv förändrats men istället för att vara frustrerad för att jag inte kan göra det jag gjorde förr så försöker jag anpassa mina uppfattningar och önskningar till den nya situationen. I ett visst skede så kan denna fysiska och psykiska påverkan leda till att jag behöver vård och omsorg. Att jag blir beroende av vård och omsorg kommer också att innebära att människor som jag inte valt att bli beroende av (dvs. vårdpersonalen) kommer att ha inflytande över hur jag kan leva mitt liv på ett sätt som andra människor normalt inte har inflytande över våra liv. I en sådan situation blir det än mer väsentligt att vara uppmärksam på olika aspekter av de äldres autonomi och framförallt om det finns en syn på äldre som i grunden en grupp med liknande inställning och uppfattning om livet.

För att kunna bedöma frågor om autonomi och dess värde och gränser behöver vi dock beskriva olika aspekter av autonomin och hur dessa förhåller sig till varandra och detta sker här med utgångspunkt från Sandmans analys av olika aspekter av autonomi (2004). När vi talar om autonomi är det centralt att fokusera på självbestämmande, dvs. att själv få fatta beslut som rör ens eget liv utifrån de önskningar man har om hur man vill leva sitt liv. Samtidigt vet vi att det är ganska sällan vi kan välja att leva våra liv precis som vi skulle önska, och detta kanske är än mer sant när vi drabbas av sjukdom och åldrande och många av de möjligheter vi hade tidigare har gått förlorade. Ett sätt att se på självbestämmande är då att så länge vi får fatta beslutet och välja mellan de alternativ som står till buds så är vi självbestämmande.

EXEMPEL: Sture har tidigare bott själv och alltid kunnat bestämma exakt när och vad han ska äta till middag. Nu har han flyttat in på ett äldreboende och tid och ekonomi på boendet innebär att han inte längre kan välja helt och hållet vad han ska äta. Boendet erbjuder dock två olika maträtter vid huvudmålet och Sture kan välja om han vill äta när de andra äter eller om han vill vänta med att äta. Om Sture tillåts göra dessa val så kommer han fortfarande vara självbestämmande, utifrån ovanstående syn, även om hans val är mer begränsat än det var när han bodde hemma. Om personalen däremot gör dessa val åt honom, har han förlorat sitt självbestämmande (eller det mesta av sitt självbestämmande eftersom han fortfarande kan bestämma sig för att vägra äta överhuvudtaget).

Självbestämmandet går då ut på att man själv får välja mellan de alternativ som står till buds, även om alternativen kanske inte alltid är de alternativ man själv skulle vilja ha. För att man inte ska vara självbestämmande så måste man antingen tvingas till att göra något, eller luras till att göra något genom att man inte får reda på hur alternativen verkligen ser ut. Det innebär att för att självbestämmandet ska respekteras så bör personen ifråga få så mycket information som möjligt om alternativen så att han eller hon kan bedöma hur de ska värderas i relation till hans eller hennes önsknings. Även alternativen förändras till det sämre så kan man alltså fortfarande vara självbestämmande.

EXEMPEL: Genom att tvinga Sture att äta när och vad de vill har personalen alltså inkräktat på hans självbestämmande, likaså genom att inte upplysa honom om att han kan välja mellan olika maträtter och själv säga när han vill ha maten. Om personalen däremot berättar för Sture att han, genom att välja att äta senare, inte kan delta i sjukgymnastiken (om det stämmer) är det inte att inkräkta på självbestämmandet eftersom de bara presenterar hur alternativen ser och vilka alternativ som krockar med andra alternativ.

Att inte kunna välja mellan värdefulla alternativ är ju problematiskt på många sätt eftersom det innebär färre möjligheter att leva det liv man vill leva och berör då en aspekt av autonomin som vi kan kalla för frihet. Frihet innebär, i detta sammanhang, att man har värdefulla alternativ att välja mellan där individen själv får avgöra vad som är värdefulla alternativ. Vilken frihet som är möjlig att ha kommer att bero på det som nämndes ovan – nämligen att det finns ramar som kommer att begränsa vad som är en rimlig frihet. Exempel på sådana ramar är lagstiftning, ekonomi och kanske den etiskt mest väsentliga, dvs. att friheten kommer att begränsas av andra människors frihet.

EXEMPEL: Att Sture inte helt och hållet kan välja vilken mat han ska äta beror framförallt på ekonomi, att det förmodligen vore alltför resurskrävande att laga olika mat till alla de som bor på äldreboendet. Samtidigt är det ju väsentligt att man funderar över hur man kan ge honom en så stor frihet som möjligt, inom ramen för de resurser man har. Och att det kan göras utan att någon annan av de boende blir lidande av att han får en sådan frihet, dvs. att deras frihet därmed inskränks.

I vissa fall kommer det vara så att hur vi värderar vårt självbestämmande kommer att bero på vilken frihet vi har, dvs. hur de alternativ ser ut som vi har att välja mellan. Det innebär att för vissa människor kommer det att vara värdefullt att få bestämma själv även om det egentligen inte finns några särskilt bra alternativ. Man kan se det som att även bland en massa dåliga alternativ så finns det något som är mindre dåligt och att jag trots allt är bäst lämpad att avgöra vad som är bäst i linje med det liv jag vill leva (eller kanske snarare minst i konflikt med ett sådant liv). I andra fall kommer man finna självbestämmandet ointressant om man samtidigt inte har några goda alternativ att välja mellan, eftersom man då finner det oväsentligt vilket av alternativen som realiserar.

EXEMPEL: Sture som varit van vid att komma ut i naturen, gärna på strapatsrika utflykter, visar inget intresse angående frågan huruvida han ska komma ut på äldreboendet balkong, komma ut i trädgården eller sitta inne. Eftersom han förknippar naturupplevelse med strapatser och det är framförallt detta som lockat honom, tycker han de alternativ han står inför är ointressanta och bryr sig inte om att bestämma utan överlåter det till andra. Stures kompis Anna vill däremot bestämma om allt som händer henne, eftersom hon alltid velat ha kontroll över sitt liv, och för Anna spelar det ingen roll om alternativen är ganska dåliga. För som hon säger 'Jag vill känna att jag fortfarande är den som bestämmer i mitt liv!'

I vissa fall kan det starkaste skälet till att man vill bestämma över sitt liv vara att man tror att det kommer att leda till att det man önskar sig blir uppfyllt. Detta innebär inte bara att man fattar ett beslut som stämmer med ens önsknings utan också att man tänker sig att det man önskar sig därmed kommer att bli som man önskar sig. Ibland kan det vara så att om man själv får göra valet och bestämma så kommer det också att leda till att ens önsknings uppfylls, men det kan samtidigt vara så att om man överlåter beslutet på någon med mer information (eller fattar beslut i enlighet med den personens rekommendationer) så har man större chans att i sista änden få det man önskar sig. Samtidigt kan det även i sådana situationer finnas personer som värderar att få bestämma själv mer än att verkligen i sista änden få det de önskar sig.

EXEMPEL: När Sture blir tillfrågad av läkaren om vilken behandlingsmetod han skulle föredra när han brutit armen så säger Sture endast att han vill kunna använda armen igen och överlåter beslutet på läkaren som han tycker är mer lämpad att bedöma vilken chans en viss behandlingsmetod har att lyckas uppnå Sture mål om funktion och symtomfrihet. I det fallet menar Sture att det viktigaste är att hans önskan blir uppfyllt, även om han inte fattar det avgörande valet mellan behandlingsmetoder. Anna vill däremot själv få bestämma och väljer ibland i strid med vårdpersonalens rekommendationer, för att känna att det fortfarande är hon som bestämmer över sitt liv. Exempelvis fortsätter hon att gå omkring utan gästol, även om hon är ostadig och har ramlar flera gånger, eftersom vårdpersonalen hela tiden uppmanar henne att använda gästolen. För som Anna säger ' Jag gör som jag vill och ingen ska komma och säga till mig hur jag ska göra...!'

Ibland är det väsentligt att själv få utföra det man beslutar sig för och inte bara lita till andra att det blir utfört. I många människors uppfattning om hur man vill leva sitt liv ingår det inte bara att få saker gjorda utan även att själv få utföra dem. Som vi sade tidigare, när man blir vård- och omsorgsberoende så innebär det att man har kommit till en punkt i livet när man inte längre kan göra en del av de saker man gjort tidigare. Istället är man beroende av att någon annan gör det åt en. I många fall kommer det vara väsentligt att personen ifråga får möjlighet att utföra så mycket som möjligt av det han eller hon fortfarande kan och att man inte tar ifrån honom eller henne all möjlighet att själv få uppfylla sina önsknings.

EXEMPEL: Sture som har fått svårt att gå tar tid på sig att komma till toaletten och behöver assistans för att kunna klara det på egen hand. En del vårdpersonal ger honom istället ett bäcken eftersom de menar att det är lättare för Sture att slippa gå på toaletten. Men Sture blir arg och menar att han vill kunna klara sig själv med så lite hjälp som möjligt så länge som möjligt.

Det vi sagt ovan om självbestämmande, frihet, att få sina önsknings uppfyllda och att få klara sig själv i stor utsträckning bygger i mångt och mycket på att personen ifråga kan fatta egna beslut, dvs. att personen ifråga är beslutskompetent. Att vara beslutskompetent innebär att man kan värdera olika alternativ, se hur de kan påverka ens liv och fatta beslut utifrån denna värdering. Uppenbarligen kan man vara mer eller mindre beslutskompetent i relation till mer eller mindre svåra beslut och det är väsentligt att man inte tar ifrån personen fler beslut än man behöver bara för att de har förlorat förmågan att fatta stora beslut.

EXEMPEL: Kalle som också bor på Stures och Annas avdelning befinner sig i början av en demens och har svårt att få ihop tänkandet i vissa fall. Men även om han har svårt att förstå de större sammanhangen och fatta beslut om var han ska vårdas så har han inga problem att bestämma om vad han ska äta eller vilka kläder han ska ha på sig.

Här är det väsentligt att man stödjer de boendes beslut så att de fortfarande kan fatta och delta i så många beslut som möjligt även om deras demens påverkar möjligheten att självständigt fatta beslut.

Referenser

Sandman L, 2004. On the Autonomy Turf. A Model for Evaluating Autonomy in Different Care Contexts, *Medicine, Health-Care and Philosophy*, 7, s. 261-268.

Lars Sandman
Praktisk filosof
Lektor, Fil Dr
Institutionen för vårdvetenskap, Högskolan i Borås

Allt material på dessa sidor är upphovsrättsligt skyddade och får inte användas i kommersiellt syfte. Använd gärna texten för eget bruk men ange var materialet har hämtats.

Ange referensen på följande sätt:

Sandman, L. (2005). Att få bestämma själv – autonomi inom äldreomsorgen [Elektronisk]

Vårdalinstitutets Tematiska rum: Etik

Tillgänglig: www.vardalinstitutet.net, Tematiska rum.